

УДК 343.2

Марина Андріяшевська,*аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз
Донецького юридичного інституту
Міністерства внутрішніх справ України*

СУЧАСНИЙ ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ – ЖЕРТВ КРИМІНАЛЬНИХ ЗЛОЧИНІВ

У рамках даної науково-правничої статті автор актуалізував, розглянув та оцінив наявний практичний досвід низки держав у сфері соціальної реабілітації дітей – жертв кримінальних злочинів.

Ключові слова: діти, кримінальні злочини, діти – жертви кримінальних злочинів, соціальна реабілітація дітей – жертв кримінальних злочинів.

Постановка проблеми. Як відомо, сучасні суспільні потреби, вимоги, інтереси та цінності у сфері кримінально-правових відносин давно набули розширеного, системно-комплексного характеру. Вони пов'язані, таким чином, не лише із забезпеченням невідворотного, законного та справедливого юридичного засудження та покарання правопорушника, а й із необхідністю комплексної, багатопрофільної державної та громадської уваги власне до стану жертв кримінальних злочинів. У цьому сенсі йдеться саме про низку проблем, пов'язаних із комплексною, практичною соціальною реабілітацією жертв кримінальних злочинів.

Надзвичайно важливе, особливе значення вищесказане має стосовно саме такої окремої соціально, фізично та психологічно вразливої категорії жертв кримінальних злочинів, як діти/підлітки/неповнолітні особи. Як зазначають сучасні вчені, забезпечення прав і свобод дитини є тим критерієм, за яким оцінюється рівень гуманістичного розвитку будь-якої держави і суспільства загалом [10, с. 5].

Саме тому сучасне, прогресивне, стратегічне громадсько-державне реагування на вчинення протиправних діянь по відношенню до дітей має обов'язково включати докладання усіх можливих, ефективних зусиль, спрямованих на подолання всього комплексу наслідків потенційної та фактичної віктимізації вказаної категорії жертв кримінальних злочинів.

Аналіз публікацій. У працях вітчизняних учених А. О. Джузи, О. М. Джузи, Є. С. Назимка, В. О. Тулякова, В. І. Шакуна висвітлюються основні питання стану злочинності стосовно неповнолітніх, а також засобів запобігання їй. Однак положення сучасного зарубіжного законодавства у сфері соціальної

реабілітації дітей – жертв кримінальних злочинів залишаються малодослідженими.

Мета статті – проаналізувати основні риси сучасного зарубіжного законодавства у сфері соціальної реабілітації дітей – жертв кримінальних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що досвід та наслідки перебування в якості жертви кримінального злочину накладає на дитину глибоку та подекуди, на жаль, невиліковну протягом усього її подальшого життя соціальну, психологічну, розумову та іноді й суто фізично-тілесну травму. Дитина, будучи найбільшою соціальною цінністю будь-якого суспільства, ставши одного разу жертвою досить тяжкого, жахливого кримінального злочину, може зазнати певної, подекуди й досить суттєвої та незворотної десоціалізації (соціальної дезінтеграції), психологічної (психічної) фрустрації та, безумовно, власної криміналізації.

Комплексна ж соціальна реабілітація дітей – жертв кримінальних злочинів, тобто власне соціальна реінтеграція таких дітей, передбачає, наприклад: а) проходження ними відповідних курсів комплексного медичного, зокрема і психологічного та/або психіатричного, лікування; б) повторне набуття ними, тобто дітьми, комплексу навичок із повноцінного життя, навчання в людських колективах; в) соціально-психологічне виволонення дітей – жертв кримінальних злочинів від отриманого ними досвіду перебування в якості постраждалої особи; г) сприяння подоланню ними страхів перед безпечним суспільним оточенням, безпечними дорослими особами та ровесниками; г) засвоєння дітьми – жертвами кримінальних злочинів основ поведінки, яка надалі вберігатиме їх від повторної віктимізації; д) забезпечення

певного місця дітей – жертв кримінальних злочинів у соціумі, зокрема, наприклад, через їх законне працевлаштування, навчання; е) інші необхідні, важливі заходи із соціальної реабілітації дітей – жертв кримінальних злочинів.

Попри те, що здійснення відповідних заходів із соціальної реабілітації дітей – жертв кримінальних злочинів є багатолітнім досвідом у багатьох державах світу, незалежно від їхнього географічного розташування, належності до тієї чи іншої правової сім'ї, рівня соціально-економічного розвитку та інших важливих чинників, перманентне та ґрунтовне наукове осягнення відповідної, саме зарубіжної соціальної практики й досі видається актуальним та необхідним.

Комплексне дослідження саме зарубіжного досвіду у сфері соціальної реабілітації дітей – жертв кримінальних злочинів може суттєво збагатити, розвинути сучасну українську юридичну практику.

Слушним, на наш погляд, видається твердження про те, що вжиття комплексу вищевказаних заходів із соціальної реабілітації дітей – жертв кримінальних злочинів – похідним від наступного фундаментального, універсального морально-ціннісного, етичного та суто практичного імперативу. Він передбачає першочерговість, обов'язковість та своєчасність надання усілякої багатосторонньої допомоги дітям як таким. Ці імперативні принципи у своєму суто кримінологічному вимірі імплементуються, у свою чергу, власне через перспективу та/або наявний факт скоєння того чи іншого кримінального злочину проти дитини [10, с. 138-149].

Даний загальний імператив суворо та чітко нормативізовано в рамках низки джерел сучасного міжнародного права, зокрема, безумовно, і відповідних міжнародно-правових положень щодо основоположних прав і свобод людини, а отже й дитини.

Так, наприклад, згідно з Принципом 8 Декларації прав дитини, дитина за будь-яких обставин має бути серед тих, яка першою отримує захист і допомогу [2]. Власне, в цьому разі йдеться і про обов'язковість, імперативність надання відповідної соціально-реабілітаційної допомоги і дітям – жертвам кримінальних злочинів.

Принцип 2 даної Декларації, у свою чергу, більш конкретно проголошує, що дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності. Коли ухвалюються відповідні закони, осно-

вною метою має бути найкраще забезпечення інтересів дитини [2].

Таким чином, зазначені можливості та умови імплементуються, забезпечуються і в рамках тих чи інших державних та/або громадських програм/заходів/ініціатив/дій із соціальної реабілітації дітей – жертв кримінальних злочинів.

Однак як, власне, можна визначити реабілітацію як таку та соціальну реабілітацію зокрема? Сучасний російський науковець-правник О. Б. Белих зазначав: «Першочергово в розумінні реабілітації панував медичний підхід. Акцент робився на психосоматичних якостях людини, відновлення яких було достатнім для досягнення нею соціального благополуччя. Однак надалі відбувається перехід від суто медичної до соціальної моделі, в рамках якої реабілітація як відновлення не лише працездатності, а й усіх соціальних здатностей індивіда» (в даному випадку дитини – жертви того чи іншого кримінального злочину. – *Прим. авт.*) [1, с. 165].

Загалом же слід, насамперед, сказати також і про те, що нормативно-правова неприпустимість вчинення кримінальних злочинів по відношенню до дітей впливає зі змісту основоположних прав і свобод людини, а отже й дитини.

Ці права дитини викладено та належно нормативізовано, наприклад, у правових положеннях ст. 3, 4 та 5 Загальної декларації прав людини, в яких гарантовано такі людські (і, таким чином, дитячі) права, як право на життя, свободу, особисту недоторканність, свободу від перебування у рабстві або у підневільному стані, свободу від тортур або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує гідність, поводження і покарання [4].

Усі вищезазначені універсальні права будь-якої людської особи, зокрема і дитини, нормативно забезпечено також і в положеннях ст. 2, 3, 4, 5, 9, 10 та 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція про права людини і основоположні свободи) [5], а також ст. 6, 7, 8, 9, 18 та 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [7].

Це, таким чином, означає, що діти можуть стати жертвами таких кримінальних злочинів, як вбивство, нанесення тяжких, середньої тяжкості та інших тілесних ушкоджень, незаконне вилучення та продаж їхніх внутрішніх органів, викрадення, работоргівля, незаконне переміщення та неповернення із за кордону, незаконне усиновлення, трудова, рабська, зокрема і сексуальна та/або порнографічна, експлуатація, насильство, незаконне (насильницьке) вербування, фізичні та моральні знущання, приниження особистої

гідності, примушення до вчинення певних незаконних дій, особистісна дискримінація дитини на тій чи іншій підставі тощо.

Аналогічна кримінологічна спрямованість зазначених міжнародно-правових норм також обумовлена, на наш погляд, і положеннями, наприклад, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. Так, згідно з ч. 3 ст. 10 даного Пакту, суворо заборонено: здійснювати економічну і соціальну експлуатацію дітей, застосувати їх у праці в галузі, шкідливій для їх моральності і здоров'я (в рамках, наприклад, порнографічної та/або іншої подібної неприпустимої, злочинної експлуатації) чи небезпечній для життя або такій, що може завдати шкоди їх нормальному розвитку [8].

Таким чином, небезпека, перспектива та/або факт вчинення по відношенню до дітей одного із вищеперахованих кримінальних злочинів та наступний статус і стан таких дітей як постраждалих осіб логічно та незворотно відтворюють нормативно-правову та іншу обов'язковість імплементації державних та/або громадських програм/заходів/ініціатив/дій із соціальної реабілітації дітей, проти яких скоєно ці злочини.

Надзвичайно важливе системно-правове та універсальне морально-ціннісне значення має положення тієї самої ч. 3 ст. 10 даного Пакту, яка передбачає, що особливі заходи охорони і допомоги повинні вживатися щодо всіх дітей і підлітків, без будь-якої дискримінації за ознакою сімейного походження чи за іншою ознакою [8].

Таким чином, усі зазначені міжнародно-правові принципи, норми та орієнтири є та мають бути змістовно-імперативним базисом для сучасної національної політики та практики тих чи інших окремих держав у сфері соціальної реабілітації дітей – жертв кримінальних злочинів.

Загалом, відповідну соціально-реабілітаційну практику окремих держав можна та треба розглядати в контексті сутності, характерних рис та наслідків вчинення конкретних видів кримінальних злочинів проти дітей.

Так, наприклад, саме діти досить часто можуть ставати жертвами такого виду кримінального злочину, який іменується домашнім насильством. А. О. Джужа окреслює власне українську наявну соціальну практику з цього приводу: «На сьогоднішній день в Україні діють спеціальні кризові центри для допомоги потерпілим від домашнього насильства, а також центри медико-соціальної реабілітації. Працівники центрів надають інформаційну, психологічну, педагогічну, медичну, юридичну допомогу особам, які мо-

жуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї; повідомляють службі дільничних інспекторів міліції чи кримінальній міліції у справах неповнолітніх про виявлені факти реальної загрози застосування насильства в сім'ї або про факти вчинення такого насильства. До того ж у цих закладах жертви знаходять тимчасовий притулок. У нашій державі почали активно впроваджуватися різні методи і методики соціальної роботи з жертвами сімейного насилля, зокрема, з особами, щодо яких вже було вчинено акт насильства в родині або має місце погроза його вчинення» [3, с. 22].

Однак вчена акцентує увагу на відповідному досить дієвому та корисному соціально-практичному досвіді інших держав, зокрема, наприклад, Швеції: «Однією з найбільш визначальних рис усієї системи організації соціального захисту населення в Швеції є те, що важливе місце в ній посідає вирішення кризових конфліктних ситуацій в житті людини. При цьому охоплюються всі сфери життєдіяльності людини (від виробничо-трудової активності до інтимних відносин), а також всі етапи людського життя (від дитинства (курсив мій. – Авт.) до глибокої старості). Ця система захисту особи забезпечується, з одного боку, спеціальними допоміжними установами, а з другого – підвищеною увагою до цієї проблеми представників державної влади країни» [3, с. 23].

Серед комплексу базових принципів, на основі яких має бути побудовано діяльність відповідних шведських установ (центрів, притулків тощо) та саму практику реабілітації жертв домашнього насильства, зокрема дітей, слід виділити створення у мешканців таких установ почуття безпеки. Йдеться, власне, про фактичне гарантування такої безпеки.

Так, А. О. Джужа згадує з цього приводу про Жіночий центр в м. Гетеборг (Швеція): «Центр є відносно відокремленим, *напівзасекреченим* (курсив мій. – Авт.), тобто до нього відсутній вільний доступ сторонніх осіб. Про це заявляє Аннет Олефссон – керівник центру: «Це в першу чергу забезпечує підвищений рівень безпеки для жінки та її дітей (курсив мій. – Авт.) і є обов'язковою умовою нашої роботи». Передусім обмежується контакт з чоловіком/партнером (кривдником). Зустріч можлива лише після закінчення певного часу і тільки за межами Центру. Окрім усього вищезазначеного, така система охорони захищає інших пацієнтів Центру від додаткових психологічних травм» [3, с. 24].

Власне, апробована тактика соціальної, зокрема психологічної, реабілітації жертв кримінальних злочинів, у тому числі дітей,

передбачає, окрім іншого, насамперед, широке сприяння комплексному психологічному відновленню мешканців таких центрів, включно із докладанням певних зусиль з боку самих жертв. Так, наприклад, можна звернутися до Програми реабілітації жертв насильства, започаткованій у Каліфорнії (США). «Ця програма та система заходів, за допомогою яких вона впроваджується, є своєрідним зразком створення та роботи всіх Центрів допомоги жертвам домашнього насильства як у Каліфорнії, так і в інших штатах. Програма побудована на *груповому обговоренні* (курсив сій. – *Авт.*) проблем насильства» [3, с. 25].

США, насправді, можуть похвалитися своїми досягненнями у сфері соціальної реабілітації дітей, які стали жертвами домашнього насильства. Так, С. О. Кубіцький зазначає: «Велике значення для розвитку служб захисту дітей в США мала робота педіатра Генрі Кемпа, стривоженого кількістю постраждалих дітей через так званий «синдром битой дитини». З його участю був проведений спеціальний симпозиум. Опублікований Дитячим Бюро США проект закону послужив зразком для керівництва штатів, які почали приймати відповідні закони для соціальних працівників. У 1974 р. в США прийнято загальнонаціональний Закон про запобігання поганому поведженню з дітьми і ліквідації його наслідків. Відповідно до нього був створений Національний Центр з проблем жорстокого поводження з дітьми і проблем запущених дітей. В даний час цей Центр несе відповідальність за координацію служб захисту дітей, забезпечує практичну допомогу штатам і фінансує деякі дослідницькі проекти» [6, с. 53].

Надзвичайно великим практичним досвідом у сфері соціальної реабілітації жертв насильства, причому незалежно від їхнього віку, володіє також Канада. Так, А.О. Джужа зазначає: «Починаючи з 70-тих років у Канаді створюються та продовжують активно функціонувати притулки, так звані «безпечні будинки», для постраждалих від насильства в цілому та домашнього насильства зокрема. У 1980 р. кількість таких будинків становила вже більше 70 по усій Канаді, а до 1990 р. їх кількість зросла до 400. Вони розташовані як у міській, так і в сільській місцевості. На сьогодні їх кількість збільшилася приблизно у три рази. Жінкам і дітям (курсив мій. – *Авт.*) в притулках надаються такі послуги: – терапевтичне консультування; – індивідуальне та групове консультування; – 24-годинна кризова телефонна лінія; – допомога в зверненні до юристів і в інші організації» [3, с. 27].

Окрім Швеції, серед інших європейських країн, у Німеччині також приділяється значна увага проблематиці соціальної реабілітації дітей – жертв кримінальних злочинів. Так, С. О. Кубіцький зазначає: «Дитячі центри захисту (тобто саме в Німеччині. – *Прим. авт.*) – це специфічні служби допомоги для сімей із проблемами насильства (фізичні, психічні, сексуальні й т. ін.). Допомога центрів захисту поєднується за назвою «Сучасна робота з захисту дітей». Центри працюють як команда, що складається з 5-ти співробітників: соціальних працівників, психологів, педагогів, соціологів. У своїй концепції співробітники центру виходять із того, що необхідно знати причини виникнення насильства, для того щоб надати дієву допомогу. Розуміння всієї сукупності проблем насильства вимагає розглядати насильство над дітьми не тільки як прояв і вираження сімейних конфліктів, але і як вплив соціальних процесів на стосунки в сім'ї. Комплекс психологічних причин (переживання насильства з боку батьків у дитинстві, недовіра стосовно інших людей, низька самооцінка, безконфліктність, зміна ролей, конфлікти в партнерстві, «важка дитина» і т. ін.) і соціальних причин (соціальна ізоляція родини, важкі життєві умови, авторитарні традиції у вихованні, формування насильства в суспільних відносинах) насильства над дітьми в сім'ї називають «синдромом знуцання» [6, с. 130].

Щодо конкретних дій, спрямованих на сприяння соціальній реабілітації дітей, які стали жертвами домашнього насильства, в таких німецьких центрах варто сказати так: «Різноманітна допомога в центрах захисту дітей розглядається як комплексна і взаємозалежна допомога: консультації по телефону, втручання в кризові ситуації, психотерапія для сім'ї і дітей, відвідування вдома, батьківські групи, соціальні служби (практична допомога), конференції працівників служб допомоги, співробітництво з іншими установами, співробітництво з добровільними помічниками, сімейні вечори, сімейні зустрічі із соціальними педагогами, наради і спецзустрічі з колегами інших організацій по проблемі насильства, підвищення кваліфікації соціальних працівників по проблемі «Насильство в сім'ї», широка суспільно-просвітительська робота з цієї проблеми» [6, с. 130131].

Висновки.

Таким чином, виходячи з усього вищевикладеного, ми доходимо таких загальних висновків. Норми сучасного міжнародного права відтворюють універсальний морально-ціннісний, етичний та практичний ім-

ператив, який передбачає першочерговість, обов'язковість та своєчасність надання усілякої багатосторонньої допомоги дітям як таким. На основі даного імперативу, в рамках його кримінологічного виміру, і має здійснюватися комплексна соціальна реабілітація дітей – жертв злочинів. Власне соціальна реабілітація дітей-жертв злочинів у зарубіжних країнах здійснюється через перебування таких дітей у відповідних, спеціалізованих установах (центрах, притулках).

Список використаних джерел:

1. Белых О. Б. Структурный анализ социальной реабилитации несовершеннолетних. Вестник Челябинского государственного университета. Серия «Философия. Социология. Культурология». 2008. № 14 (115). Вып. 7.
2. Декларация прав дитини від 20 листопада 1959 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
3. Джу́жа А.О. Зарубіжний досвід функціонування центрів реабілітації жертв домашнього насильства. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2016. № 1 (12).

4. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

6. Кубицький С.О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах: навч. посіб. 3-те вид. доп. і перероб. К.: Міленіум, 2015. 300 с.

7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

8. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

9. Назимко Є. С., Лосич С. В., Пономарьова Т. І., Пилипенко Д. О. Безумовне звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України : монографія. Харків : НікаНова, 2017. 188 с.

10. Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 336 с.

В рамках данної науково-правової статті автор актуалізував, розглянув і оцінив існуючий практичний досвід ряду держав в сфері соціальної реабілітації дітей – жертв уголовних преступлений.

Ключевые слова: дети, уголовные преступления, дети – жертвы уголовных преступлений, социальная реабилитация детей – жертв уголовных преступлений.

Within the given law study the author actualized, considered, and appreciated the present practical experience of a range of national states in the field of social rehabilitation of children as a victims of criminal offences.

Key words: children, criminal offences, children as a victims of criminal offences, social rehabilitation of children as a victims of criminal offences.

